

Міністерство освіти і науки України
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні Вченої ради
УДУ імені Михайла Драгоманова
“ _____ ” _____ 20__ р.
Протокол № _____
Проректор з навчально-методичної
роботи
проф. Роман ВЕРНИДУБ

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПЛАНУВАННЯ І ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Освітньо-професійної програми	«Педагогіка вищої школи»
галузі знань	01 Освіта / Педагогіка
спеціальності	011 «Освітні, педагогічні науки»
освітнього рівня	магістр

Шифр за навчальним планом ПП05

Київ 2024

Розробники програми: **Анжеліка РЕМНЬОВА** – кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри педагогіки Педагогічного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Рецензенти:

Наталія ОНИЩЕНКО, доктор педагогічних наук, професор кафедри освітології та педагогічної інноватики Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Андрій ШЕВЧЕНКО, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки УДУ імені Михайла Драгоманова

Обговорено та рекомендовано до видання на засіданні Науково-методичної ради УДУ імені Михайла Драгоманова « » 202 року, протокол №

Голова НМР _____

I. Пояснювальна записка

Навчальна програма навчальної дисципліни «Планування і організація освіти дорослих» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівців освітнього рівня *магістр*, галузі знань *01.Освіта/Педагогіка*, спеціальності *011 «Освітні, педагогічні науки»*.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є формування систематизованих наукових уявлень про сутність, основні завдання, напрями освітньої роботи з дорослими здобувачами освіти та людьми похилого віку, забезпечення та оволодіння студентами практичними навичками та вміннями планування та організації освітнього процесу для дорослих здобувачів освіти, формування знань щодо підготовки фахівців у сфері освіти дорослих.

Міждисциплінарні зв'язки: навчальна дисципліна «Планування і організація освіти дорослих» узгоджена з вивченням дисциплін «Сучасні тенденції розвитку педагогіки і психології вищої школи», «Психолого-педагогічні технології», «Андрагогічні і геронгогічні технології», «Методика викладання і проектування освітнього процесу в ЗВО».

Мета і завдання навчальної дисципліни спрямовані на формування компетентностей, які сприятимуть опануванню теоретичними, професійними знаннями та практичними навичками щодо планування та організації освіти людей похилого віку, ознайомленню з пріоритетними тенденціями розвитку освіти дорослих в Україні та світі, дослідженням сутності та значення освіти людей третього віку, проектуванням перспектив освітньої діяльності для дорослих здобувачів освіти у майбутній професії.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Планування і організація освіти дорослих» є:

- визначення змістовної сутності освіти дорослих; формування та узагальнення знань щодо особливостей освіти дорослих та людей похилого віку;
- інтерпретація, порівняння та узагальнення різноманітних форм та методів організації освіти дорослих; оволодіння методами і прийомами щодо пенсійного та передпенсійного виховання людини;
- визначення принципів організації та планування, напрямів освіти та самоосвіти дорослих та людей похилого віку;
- розвиток технологій організації і змісту освіти дорослих на рівні формальної, неформальної й інформальної освіти;
- формування вмінь і компетентностей проектування і впровадження програм освіти дорослих.

II. Основні програмні результати навчання та компетентності, які вони формують:

№ з/п	Результати навчання	Компетентності
1.	<p>ПРН1. Знати на рівні новітніх досягнень концепції розвитку освіти і педагогіки, методологію відповідних досліджень</p> <p>ПРН3. Формувати педагогічно доцільну партнерську міжособистісну взаємодію, здійснювати ділову комунікацію, зрозуміло і недвозначно доносити власні міркування, висновки та аргументацію з питань освіти і педагогіки до фахівців і широкого загалу, вести проблемно-тематичну дискусію</p>	<p>ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.</p> <p>ЗК2. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.</p> <p>ЗК3. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.</p> <p>ЗК4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.</p> <p>ЗК5. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.</p> <p>ЗК6. Здатність виявляти, ставити та розв'язувати проблеми.</p> <p>ЗК7. Здатність до міжособистісної</p>

		<p>взаємодії</p> <p>ЗК8.Здатність діяти соціально відповідально і свідомо.</p> <p>ЗК9.Здатність працювати в міжнародному контексті</p>
2.	<p>ПРН5. Організовувати освітній процес на основі студентоцентрованого, компетентнісного, контекстного підходів та сучасних досягнень освітніх, педагогічних наук, управляти навчально-пізнавальною діяльністю, об'єктивно оцінювати результати навчання здобувачів освіти.</p> <p>ПРН6. Розробляти та реалізовувати інноваційні й дослідницькі проекти у сфері освіти/педагогіки та міждисциплінарного рівня із дотриманням правових, соціальних, економічних, етичних норм.</p>	<p>СК3.Здатність враховувати різноманітність, індивідуальні особливості студентів у плануванні та реалізації освітнього процесу в закладі вищої освіти.</p> <p>СК4.Здатність здійснювати експертизу та надавати консультації з питань освітньої політики та інновацій в освіті.</p>
3.	<p>ПРН8. Розробляти і викладати освітні курси в закладах вищої освіти, використовуючи методики, інструменти і технології, необхідні для досягнення поставлених цілей.</p> <p>ПРН9.Здійснювати пошук необхідної інформації з освітніх/педагогічних наук в друкованих, електронних та інших джерелах, аналізувати, систематизувати її, оцінюючи достовірність та релевантність.</p> <p>ПРН11.Здійснювати консультативну діяльність у сфері освітніх, педагогічних наук.</p> <p>ПРН12.Планувати і виконувати теоретичні й експериментальні дослідження у сфері освіти/педагогіки, висувати і перевіряти гіпотези, аргументувати висновки, дотримуватися принципів академічної доброчесності</p> <p>ПРН13. Знати вікові психофізіологічні, особистісні, соціальні і професійні особливості особистості, закономірності її розвитку впродовж життя</p>	<p>СК5.Здатність розробляти і реалізовувати нові освітні інструменти, проекти та інтегрувати їх в освітнє середовище закладу вищої освіти.</p> <p>СК7. Критичне осмислення проблем у сфері освіти, педагогіки й на межі галузей знань.</p> <p>СК8.Здатність інтегрувати знання у сфері освіти/педагогіки та розв'язувати складні задачі у мультидисциплінарних та міждисциплінарних контекстах.</p> <p>СК9.Здатність до використання сучасних інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у освітній та дослідницькій діяльності.</p> <p>СК10. Здатність здійснювати науково-педагогічну діяльність у закладах вищої освіти.</p>

III. Орієнтовний тематичний план

№ з/п	Назви модулів та тем	Кількість годин (денна форма навчання)					Кількість годин (заочна/вечірня форма навчання)				
		Аудиторні	Лекції	Практичні	Семінарські	СРС	Аудиторні	Лекції	Практичні	Семінарські	СРС
	Змістовий модуль I. Освіта дорослих як невід’ємний складник системи освіти та освіти впродовж життя										
1.1	Сутність, завдання та принципи організації освіти дорослих.	4	2	2		10	2	2			10
1.2	Законодавче забезпечення навчання та освіти дорослих в Україні	4	2		2	9	2		2		10
1.3	Напрями, складники та структура освіти дорослих. Центри освіти дорослих	2		2		10	2	2			9
1.4.	Професійна підготовка андрагога, реалізація партнерських суб’єкт-суб’єктних відносин андрагог-дорослий учень у відкритому освітньому просторі.	4	2	2		9					10
	Змістовий модуль 2. Планування та організація освітнього процесу в установах освіти для людей третього віку					38					39
2.1	Структура і зміст роботи установ освіти для людей третього віку.	4	2		2	10	2	2			10
2.2.	Організація освітнього простору в установах освіти для людей третього віку.	2		2		9	2		2		10
2.3.	Зміст та особливості освітньої програми Університетів третього віку	4	2		2	9					9
2.4.	Сутність та характеристика програмних компетентностей освітньої програми для установ освіти людей третього віку	2		2		10	2			2	10

	Разом: 90	26	10	10	6	76	12	6	4	2	78
--	-----------	----	----	----	---	----	----	---	---	---	----

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 3 кредити ЄКТС або 90 годин.

IV. Зміст навчальної дисципліни за модулями і темами

Модуль 1. Освіта дорослих як невід’ємний складник системи освіти та освіти впродовж життя

Тема 1.1. Сутність, завдання та принципи організації освіти дорослих.

Освіта дорослих: поняття, досвід, перспективи. Освіта дорослих як частина освіти впродовж життя. Освіта дорослих як самостійний соціальний інститут. Розвиток освіти дорослих: від початкової грамотності до професійної підготовки і неперервного професійного навчання. Неперервна освіта як головний принцип організації системи освіти, система, що охоплює всі рівні освіти від дошкільної до післявищої і забезпечує людині можливість накопичення й удосконалення професійних і загальнокультурних знань протягом життя. Наскрізний характер освіти дорослих. Система загальної та вищої освіти. Освіта дорослих як складова неформальної освіти та освітній тренд у переважній більшості країн світу.

Планування та організація освіти у закладах вищої освіти. Професійна підготовка дорослих. Освітні установи з професійної підготовки. Організація післядипломної освіти в Україні. Організація освіти людей третього віку. Освіта дорослих як складник системи освіти в Європейському освітньому просторі. Освіта дорослих та розвиток особистості. Провідна роль дорослого учня в організації процесу навчання. Принципи організації освіти дорослих.

Проблеми розвитку освіти дорослих в інформаційному суспільстві (освіта дорослих і розвиток людських ресурсів; співвідношення формального і реального рівня освіти дорослих і шляхи їх зближення; загальна грамотність, функціональна грамотність і професійна компетентність дорослих; освіта дорослих і проблеми соціалізації і ресоціалізації в умовах соціальних змін; правове забезпечення, стимули і пільги для освіти дорослих; співвідношення централізації і децентралізації в управлінні освітою дорослих). Тенденція переростання освіти дорослих від складової системи неперервної освіти до освіти впродовж життя (здатність дорослого до рефлексивного осмислення власного досвіду через його усвідомлення та переоцінку; збагачення та розвиток пізнавальних інтересів; сприяння засвоєнню засобів, які дозволяють самостійно навчатися впродовж життя; створення умов, для самостійної побудови власної освітньої траєкторії).

Термін «освіта впродовж життя/довжиною в життя» (lifelong leaning). Нові цивілізаційні виклики та всезагальний «освітній рух». Освіта дорослих – рівнозначна складова національної системи освіти. Адаптивні системи освіти дорослого населення. Умови практичної організації результативного процесу навчання дорослих (М. Ноулз).

Навчання й освіта дорослих як ключовий інструмент повоєнної відбудови та відновлення України.

Тема 1.2. Законодавче забезпечення навчання та освіти дорослих в Україні.

Право особи на освіту. Види та форми здобуття освіти. Світова законодавча база освіти дорослих як підґрунтя для підготовки законодавчого забезпечення освіти дорослих в Україні. Державна політика у сфері освіти дорослих Концепції розвитку освіти дорослих в Україні (2011 р.). Закон про освіту(2017); Закон про загальну середню освіту (2020). Закон про вищу освіту (2014).

Законопроект про освіту дорослих (2023). Процес підготовки, створення та введення в дію Закону про освіту дорослих. Форум з питань законодавчого забезпечення навчання та освіти дорослих в Україні.

Національна рада з питань освіти дорослих. «Провайдер освіти дорослих». Реалізація права на освіту дорослих осіб з особливими освітніми потребами. Визнання результатів навчання дорослих здобувачів освіти. Особисте освітнє портфоліо.

Тема 1.3. Напрями, складники та структура освіти дорослих. Центри освіти дорослих

Складники освіти дорослих: додаткова особистісно орієнтована освіта і навчання; громадянська освіта; безперервний професійний розвиток, у тому числі післядипломна освіта; компенсаторна освіта; формаційна освіта. Основні напрями діяльності центрів освіти дорослих в Україні

Центри освіти для різних категорій дорослих. Центри освіти дорослих як осередки інтеграції громадян, які допомагають опанувати нові соціальні ролі, сприяють духовному зростанню, самоосвіті й самовихованню особистості. Розвиток центрів освіти дорослих як складової неформальної освіти. Закон про освіту дорослих - законодавча основа функціонування центрів освіти дорослих.

Моделі центрів освіти для різних категорій дорослих в Україні. Центри освіти дорослих, що функціонують як підрозділи закладів освіти (вищих, професійно-технічних (професійних), загальноосвітніх, спеціалізованої освіти мистецького напрямку та ін.) – одна з найбільш поширених моделей неформальної освіти.

Центри Державної служби зайнятості (професійно-технічної (професійної) освіти). Центри професійного розвитку педагогічних працівників. Нормативно-правові та організаційні засади функціонування ЦПРПП. Практичні аспекти організації Центрів професійного розвитку педагогів. Стажування. Індивідуальні програми стажування.

Тема 1.4. Професійна підготовка андрагога, реалізація партнерських суб'єкт-суб'єктних відносин андрагог-дорослий учень у відкритому освітньому просторі.

Роль і місце андрагога в системі освіти дорослих (лікар, експерт, консультант). Спеціальна підготовка андрагогів (методологічна, оволодіння дидактикою навчання дорослих, технологіями взаємодії, які найбільшою мірою сприяють особистісному професійному розвитку всіх учасників педагогічного процесу). Умови спеціальної підготовки андрагога: високий освітній рівень студентів (наявність мінімум однієї вищої освіти); різноманітність складу аудиторії за віком, статтю, фахом, стажем професійної діяльності, освітніми та культурними потребами; відмінність завдань, які стоять перед різними категоріями учителів; партнерство як форма взаємодії в навчанні дорослих). Особистісні характеристики андрагога. Загальні вимоги до особистості андрагога: професійна компетентність.

"Модель учителя дорослих": 1) розуміння специфічних завдань, що стоять перед різними категоріями людей, які навчаються, мотиви їх освітньої діяльності; 2) уміння не тільки надавати освітню допомогу, але й забезпечувати соціально-психологічну підтримку і тим самим пробуджувати в людях віру в себе; 3) розвиток рефлексивних умінь дорослих, допомагає у зменшенні їхньої залежності від попереднього життєвого досвіду.

Конструювання і реалізація моделі партнерських суб'єкт-суб'єктних відносин андрагог-дорослий учень у відкритому освітньому просторі. Рівні формування педагогічно доцільних відносин: співпідпорядкування, співробітництво, співтворчість. Критерії впровадження відносницької андрагогічної моделі.

Модуль II. Планування та організація освітнього процесу в установах освіти для людей третього віку

Тема 2.1. Структура і зміст роботи установ освіти для людей третього віку.

Сутність, завдання та принципи організації освіти людей третього віку.

Сутність понять «третій вік», «університет для людей третього віку», «герогіка», «андрагогіка». Проблема інтеграції людей похилого віку в комунікативний і культурний простір. Людина похилого віку як суб'єкт освітньої діяльності. Принципи організації освіти людей третього віку. Основні завдання та мета навчання людей третього віку. Створення установ освіти для людей третього віку. Зміст роботи в Університеті людей третього віку. Структура Університету освіти людей третього віку

Загальні засади функціонування інституту/університету освіти людей третього віку як інституційної моделі неформальної освіти. Концептуальні засади «освіти старших дорослих».

Юридичні, економічні та управлінські засади функціонування Інституту освіти людей третього віку як структурного підрозділу закладу вищої освіти.

Міжнародний досвід організації освіти людей третього віку (основні моделі навчання літніх людей – французька, англо-саксонська, північно-американська, південно-американська, китайська). Міжнародне об'єднання університетів третього віку.

Відповідність чинному законодавству України та статуту ЗВО. Керівництво Університетом. Обов'язки директора Університету людей третього віку. Учасники освітнього процесу в Університеті освіти людей третього віку: науково-педагогічні працівники ЗВО; особи, які навчаються в Інституті; треті особи- викладачі інших закладів вищої освіти, вчителі, фахівці управління соціального захисту населення, працівники культури, туризму, охорони здоров'я та інших галузей господарства). Права і обов'язки науково-педагогічних працівників та осіб, що навчаються в Університеті людей третього віку. Правила внутрішнього розпорядку ЗВО.

Тема 2.2. Організація освітнього простору в установах освіти для людей третього віку.

Види діяльності та система заходів для примноження знань та компетентностей у осіб, що навчаються. Напрями діяльності в освітньому процесі Університету. Форми організації освітньої діяльності старших дорослих. Організація та проведення освітнього процесу відповідно до нормативних документів закладу вищої освіти, положення про Інститут освіти людей третього віку, а також з урахуванням вікових, фізичних, когнітивних, психічних і соціальних можливостей людей третього віку.

Співпраця Інститутів освіти людей третього віку з іншими та міжнародними організаціями. Встановлення зв'язків з іншими організаціями та громадянами (зокрема, й за кордоном) з метою вивчення та обміну досвідом, а також задля поліпшення якості освітнього процесу. Основні напрямки міжнародної співпраці Інституту: участь у всеукраїнських та міжнародних освітніх програмах для осіб третього віку; організація всеукраїнських та міжнародних наукових, освітніх та культурних комунікативних заходів; проведення спільних наукових досліджень. Подолання стереотипів, ейджизму та створення умов для успішного навчання осіб третього віку

Тема 2.3. Зміст та особливості освітньої програми Університетів третього віку.

Передумови створення освітньої програми для освітніх установ для людей третього віку. Зарубіжний досвід. Основне завдання освіти людей третього віку – підтримка активного довголіття, що сприятиме зниженню навантаження на систему соціального забезпечення й охорони здоров'я та економічному добробуту країни. Потреба переосмислення ролі освіти людей третього віку для реалізації концепції активного і позитивного довголіття в Україні.

Розширення функцій університету третього віку (освіта перестає бути прерогативою молоді). Нові можливості щодо залучення осіб третього віку в академічне середовище. Створення освітніх програм (як загальнокультурного, так і професійного спрямування) для цієї вікової і соціальної групи. Аналіз інституційної моделі освіти старших дорослих (olderadults) / людей третього віку (people of the third age) у США – “Institute for Learning in Retirement”, “Learning in Retirement Institute”, “Life long Learning Institute”, що діють як структурні підрозділи закладів вищої освіти.

Головне завдання змісту освіти осіб третього віку - сприяння суспільній інтеграції, пристосування до соціальних, технологічних, економічних та культурних змін, забезпечення автономної життєдіяльності у постпенсійній фазі життя. Організаційні форми навчання, через які реалізується зміст освіти (курси, тренінги і практичні заняття, спрямовані на інтелектуальну, психічну, соціальну та фізичну активність людини та які поєднують навчання, фізичну активність і дозвілля. Така організація освітнього процесу дозволяє людям третього віку відчувати себе частиною академічної спільноти.

Особливості освітньої програми Університетів третього віку: опора на здобуті знання і компетентності слухачів, використання їхнього попереднього (життєвого і професійного) досвіду, широкий спектр курсів суспільного, гуманітарного й мистецького циклів, поєднання

навчання, здоров'язбережувальних тренінгових технологій та дозвілля (туризму), академічна свобода учасників освітнього процесу (можливість вибору курсів, форм і методів навчання, залучення слухачів до планування і розроблення освітньої програми та ін.

Обов'язкові компоненти освітньої програми (філософія, історія, психологія, соціологія; правова, економічна, фінансова грамотність; мистецтво, туризм, здорове довголіття, волонтерська робота та інші).

Тема 2.4. Сутність та характеристика програмних компетентностей освітньої програми для установ освіти людей третього віку

Загальні компетентності (здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями; здатність удосконалювати свій інтелектуальний і загальнокультурний рівень; усвідомлення власних освітніх потреб та цінності нових знань) Уміння вчитися впродовж життя. Соціальна і громадянська компетентності (здатність адекватного сприйняття старіння і старості та ін.). Ініціативність і підприємливість. Інформаційно-цифрова і технологічна компетентність. Обізнаність і самовираження у сфері культури. Екологічна компетентність. Компетентність у сфері здорового способу життя, активного й позитивного довголіття.

Особливості практичної підготовки та формування практичних компетентностей в установах освіти для людей третього віку. Надання людям похилого віку можливостей творчого самовираження – шлях до гармонійного розвитку суспільства. Вибіркові компоненти освітньої програми як можливість задовольнити різноманітні запити здобувачів освіти та для розвитку основних видів освітньої діяльності людей третього віку: інтелектуально-пізнавальної, набуття знань і практичних компетентностей у певній сфері знань, фізичного розвитку та охорони здоров'я, мистецько-творчого напрямку, дозвілля та інше.

Практична підготовка (за вибором). Робота з персональним комп'ютером. Соціальні мережі. Блог. Фотографія. Музичне мистецтво. Образотворче мистецтво. Флористика. Вишивання. Йога. Садівництво. Кулінарне мистецтво.

IV. Засоби діагностики успішності навчання _____ форми та методи поточного і підсумкового контролю _____ .

Методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування.

Методи письмового контролю: модульні письмові роботи; контрольні роботи.

V. Форма підсумкового контролю успішності навчання

Формою підсумкового контролю успішності навчання є залік. Поточна успішність оцінюється максимально 100 балів, а саме: поточний модульний контроль та бали за виконання залікового завдання.

VI. Основні й допоміжні інформаційні джерела для вивчення курсу

Основні:

1. Аніщенко О.В. (2018) Моделі центрів освіти дорослих в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*: зб. наук. пр. / редкол. Л.Б. Лук'янова (голова) та ін.; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.. Вип. 1 (14). С. 22-35.
2. Аніщенко О.В. (2021) Положення про університет третього віку. К.: ІПОД імені Івана Зязюна НАПН України. 20 с.
3. Дем'яненко Н.М. (2021) Герогогіка в контексті демографічного старіння населення. *Ціннісно-орієнтований сталий розвиток освіти: уроки ЄС для України*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Київ, 18-20 травня 2021 р. С. 308-313. (Еразмус+, Жан Моне).
4. Дем'яненко Н.М. (2021) Герогогіка: предметно-наукове поле та напрями інституціоналізації. *Вища освіта України*. № 3(82). С. 59-66.

5. Дем'яненко Н.М. (2022) Герогогіка в концепції ціложиттєвої освіти. *Освіта дорослих в умовах невизначеності: залучення, мотивація, тенденції : матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф.*, Харків, 11 лют. 2022 р. (редкол.: К. В. Астахова (голов. ред.) та ін.). Харків: Вид-во НУА. С. 96-99.
6. Дем'яненко Н.М. (2011) Ідея освіти впродовж життя у світовому освітньому просторі (1949-2010). *Рідна школа*. № 1-2. С. 49-53.
7. Дем'яненко Н.М. (2020) Модель Інституту освіти людей похилого віку. *Неформальна та інформальна освіта як ресурс розвитку особистості: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 22 травня 2020 р. К.: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського. С. 30-34.
8. Дем'яненко Н. М. (2019) Освітня геронтологія: інтегрований проект. *Освіта*. № 3-4 (5853-5854), 23-30 січня. С. 3.
9. Дем'яненко Н.М. (2010) *Основи педагогічної геронтології*. Глосарій. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.
10. Дем'яненко Н.М., Чаграк Н.І. (2019) Освітня програма Інституту освіти людей третього віку (авторський проект). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. Вип. 67: зб. наук. праць. С. 85-91.
11. Дем'яненко Н.М., Чаграк Н.І. (2018) Положення про Інститут освіти людей третього віку. *Історико-педагогічні студії: Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Випуск 11-12. С. 76-82.
12. Діяльність ЦПР ПП: Запитуєте – відповідаємо. (2021) URL : <https://uied.org.ua/diyalnist-czpr-pp-zapitu%D1%94te-vidpovida%D1%94mo>
13. Дзюба Т.М. Коваленко О.Г.(2013) *Психологія дорослості з основами геронтопсихології*: навч. посіб.; за ред. В. Ф. Моргуна. Київ: Видавничий Дім «Слово».
14. Довідник для людей літнього віку (за ред. В.В. Чайковської, Л.А. Стаднюка) (2010) Тернопіль.
15. Кабаченко Н. (2016) Деякі проблеми діяльності університетів третього віку в Україні. *Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. С. 65–69.
16. Клокар Н. (2008) Андрагогічна модель підвищення кваліфікації педагогів на засадах диференційованого підходу. *Післядипломна освіта в Україні*. № 2. С. 23–28.
17. Ковальчук В. І. (2011) Технологія навчання дорослих на основі особистісно орієнтованого підходу : тренінг. 2-ге вид, перероб. Київ.
18. Концепція розвитку освіти дорослих в Україні. (2011) Ніжин: ПП Лисенко М.М., 24 с.
19. Концепція розвитку освіти дорослих в Україні. (2016) Вид. 2-ге, допов. Київ: ДКС-Центр. 25 с.
20. Лук'янова Л. Б. (2011) Концепція освіти дорослих в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Вип. 3(1). С. 8-16.
21. Лук'янова Л. Б. (2019) Освіта впродовж життя в умовах інформаційно-технологічного суспільства. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Вип. 1. С. 10-20.
22. Лук'янова Л. Б. (2017) Освітні потреби дорослої людини в умовах сучасної цивілізації. *Педагогіка і психологія*. № 1. С. 64–69.
23. Лук'янова Л. Б. (2014) Андрагогіка: ретроспективний аналіз походження терміну та особливості сучасного змістового наповнення. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Вип. 2. С. 107-116.
24. Огієнко О. І. (2007) Андрагогічний підхід у неперервній освіті дорослих : метод. рек.; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ. 39 с.
25. Огієнко О. І. (2014) Методологія порівняльних досліджень у галузі освіти дорослих. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Вип. 2. С. 145-153.
26. Освіта дорослих: бібліограф. покажч.: інформ. видання / упоряд. Л.Б. Лук'янова; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Українська асоціація освіти дорослих. Київ: ДКС-Центр, 2016. 144 с.

27. Панок В.Г.(2012) Життєвий шлях особистості як категорія прикладної філософії. *Психологічні науки*. Вип. 2 (103). С. 146-151.
28. Підготовка волонтерів для роботи з населенням літнього віку : навчальний план та програма семінару, методичні матеріали навчального семінару (упоряд.: В. В. Чайковська, Л. А. Стаднюк) (2006) Київ.
29. Проект Закону про освіту дорослих №7039 22 лютого 2022 року. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/ЛІ06948А?an=503>
30. Про центри професійного розвитку педагогічних працівників. Лист МОН №1/9-466 від 21.08.20. URL : http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/76062
31. Сагун І.(2010) Міжнародний досвід організації навчання людей третього віку. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Вип. 2. С. 199-208.
32. Сігасва Л.Є. (2009) Концепція розвитку освіти дорослих в Україні. Київ: ЕКМО.
33. Федоренко С.А. (2014) Університети «третього віку» як складова безперервної освіти: зарубіжний досвід. *Педагогічний процес: теорія і практика*. № 1. С. 133-138.
34. Фролькіс В.В. (2000) *Довголіття: реальне і можливе*. Київ: Наукова думка.
35. Чаграк Наталія (2019) *Освіта людей похилого віку у США (1962-2015)* : монографія. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М.
36. Lifelong learning: trends, challenges, prospects: the collective monograph / edited by N. Demyanenko, V. Venera. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2021. 366 p.

Допоміжні

37. Дем'яненко Н.М. (2011) Педагогічна геронтологія (герогогіка): навчальна програма. *Навчальні програми дисциплін загальноуніверситетського рівня*. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. С. 26-41.
38. Дем'яненко Н.М. (2011) Педагогічна геронтологія (герогогіка) (пакети тестових завдань, комплексних контрольних робіт). *Засоби діагностування якості підготовки фахівців (пакети тестових завдань, комплексних контрольних робіт)*. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. С. 117-148.
39. Дем'яненко Н.М. (2015) Педагогічна освіта: зміна пріоритетів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія Педагогіка. № 1 (1). С. 20-25.
40. Дем'яненко, Н.М. (2013) Педагогічний університет в інноваційному соціально-економічному середовищі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Історико-педагогічні студії*: зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. Вип. 6-7. С. 34-39.
41. Дем'яненко, Н.М. (2012) Підготовка педагогічних кадрів: пошук інноваційної моделі. *Рідна школа*. № 4-5. С. 32-38.
42. Технологія тренінгу (за заг. ред. С.Максименка) (2005) Київ.
43. Червак П.І.(2001) *Медична енциклопедія*. Київ: Вид. центр «Просвіта».
44. Demianenko N. (2013) Pedagogical University in the context of the competence approach. *Zeszyty naukowe. Ostroleckie towarzystwo naukowe*. Ostroleka. XXVII. S. 582-591.

Інформаційні ресурси

1. [http:// www.npu.edu.ua](http://www.npu.edu.ua) (elib@ npu.edu.ua. Електронна бібліотека УДУ імені Михайла Драгоманова
2. <http://www.nbuv.gov.ua/> Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
3. <http://www.mon.gov.ua>
4. <http://nplu.org/> Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого
5. <https://dnpb.gov.ua/ua/> Державна науково-педагогічна бібліотека НАПН України імені В. О. Сухомлинського